

ІННОВАЦІЙНІ ПІДХОДИ ДО ВИВЧЕННЯ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ З НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНИМ КОМПОНЕНТОМ У СТАРШІЙ ШКОЛІ

Аліна СТОЯНОВА

здобувачка вищої освіти першого (бакалаврського) рівня вищої освіти історико-філологічного факультету, Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»

Науковий керівник:

Ніна БОСАК

кандидатка педагогічних наук, доцентка, доцентка кафедри української філології і методики навчання фахових дисциплін Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського», м. Одеса

Мова є живою пам'яттю народу, у якій закодовані його духовний досвід, ціннісні орієнтири та культурна ідентичність. Серед усього багатства мовних ресурсів особливе місце посідає фразеологія – той пласт мовних одиниць, що найповніше відображає національний характер, образне мислення та світоглядні установки народу. Фразеологізми з національним компонентом є концентрованим виразом культурної пам'яті нації: у їхній семантиці, образах та внутрішній формі закарбовані реалії козацької доби, хліборобський уклад, народні вірування, обряди та символи, що формують неповторне обличчя українського слова [2, с.93]. Сучасне мовознавство приділяє значну увагу проблемам функціонування живої народної мови та процесу накопичення фразеологічних одиниць у контексті етнокультурної своєрідності [1, с.37]. Особливо актуальним є ґрунтовне дослідження фразеологізмів, що містять національний компонент, оскільки це дає змогу зафіксувати й осмислити важливий пласт етнофразеології. У сучасній українській лінгвістиці фразеологія активно вивчається в різних наукових площинах: лінгвокультурологічній (праці Л.Мельник, Л.Самойлович), когнітивній (дослідження Д.Ужченка), а також комунікативно-прагматичній (розвідки О.Селіванової).

Вивчення фразеологічних одиниць у школі має не лише мовознавчий, а й глибокий виховний потенціал: воно сприяє формуванню національної свідомості учнів, розвитку їхнього

естетичного чуття та любові до рідної мови. Водночас шкільна практика засвідчує, що засвоєння фразеологізмів нерідко залишається формальним – учні здатні відтворити значення окремих одиниць, проте не вміють органічно використовувати їх у власному мовленні. Причиною цього є, зокрема, домінування репродуктивних методів навчання, недостатня увага до культурно-образного виміру фразеологізмів та слабка інтеграція сучасних педагогічних технологій у роботу з фразеологічним матеріалом. Зазначене зумовлює **актуальність** дослідження, адже в умовах реформування української освіти, переходу до компетентнісної парадигми та активного впровадження цифрових технологій гостро постає потреба в розробці інноваційних підходів до навчання фразеології, які поєднували б глибоке осмислення культурного змісту фразеологічних одиниць з активними, комунікативно орієнтованими формами роботи.

Мета дослідження – теоретично обґрунтувати й методично розробити систему інноваційних підходів до вивчення фразеологізмів з національним компонентом у старшій школі, що забезпечить формування мовно-культурної компетентності учнів.

До фразеологізмів, що відображають національну своєрідність духовної культури українського народу, належать такі тематичні різновиди [3]:

1) Фразеологізми, пов'язані з громадським побутом і звичасвими нормами, зокрема: *держатися купи, хата скраю, ганяти вітер по вулицях, лихий пастух вовка годує.*

2) Фразеологізми, що стосуються родинних відносин, сімейного побуту та обрядовості, наприклад: *сімейне вогнище, відбитися від сім'ї, брати шлюб, з діда-прадіда, батькова стріха, ніхто собі не мачуха, як брат із сестрою, різати пупа, народитися в сорочці, йти з молитвою, мати добре ім'я, готувати рушники, як засватана дівка, вернутися з рушниками, давати печеного гарбуза, зав'язати голову, зав'язати світ, відтоптати ряс, пом'янути добрим словом, на помин душі, стояти на рушнику.*

3) Фразеологізми, що відображають основи народних знань, пов'язаних із вимірюванням часу, простору чи кількості: *до схід сонця, день і ніч, з півнями, глупа північ, доба за добою, рік у рік, міряти на один аришин, за версту почути, на дві коцюби, міряти кроками, міряти своїм ліктем, ні на п'ядь не відставати, як снопів на возі, як з лантуха сипатися, міряти однією міркою.*

4) Фразеологізми, що репрезентують народно-календарні звичаї та уявлення про природний світ, наприклад: *давати коляду* (Різдво), з

роси та з води (Стрітіння), *не завжди котові масляна* (Масниця), *справляти тризну* (Явдохи), *сорока на хвості принесла* (Сорок святих), *як журавлі в небі* (Теплого Олекси), *топтати ряст* (Благовіщення), *не щодень Великдень* (Великдень), *зозуля закувала* (свято Петра і Павла).

5) Фольклорні елементи, що збереглися в українській фразеології, серед яких: *виплакати очі, хоч конем грай, камінь котити по сліду нелюба, перстень котити по сліду милого, білі рученьки ламати, роса на косу, роса на карі очі*.

6) Етикетні формули, що відображають традиції мовленнєвої ввічливості: *не в гнів будь сказано, та й будь по тому, даруйте на слові, у добрий час, з вашої ласки, з роси та води, іди з миром* та інші.

Отже, наведені фразеологічні одиниці репрезентують різні сфери духовної культури українців – суспільні взаємини, родинні традиції, народні знання, календарно-обрядову практику, фольклор і мовленнєвий етикет.

Ефективне засвоєння фразеологічних одиниць із національно маркованим компонентом потребує побудови цілеспрямованої системи вправ, яка забезпечує поступове, свідоме та міцне оволодіння мовним матеріалом. Під системою вправ розуміємо впорядковану сукупність навчальних завдань, об'єднаних спільною метою та побудованих відповідно до принципів послідовності, наступності й наростання складності. У методиці навчання мови прийнято виокремлювати три основні етапи роботи з новим мовним матеріалом: семантизацію (введення та пояснення), закріплення та активізацію (перенесення у власне мовлення). Відповідно до цих етапів вибудовується й система вправ для вивчення фразеологізмів у старшій школі.

Перший етап – семантизація фразеологічних одиниць – передбачає ознайомлення учнів зі значенням, структурою та культурно-національним образом, що лежить в основі фразеологізму. На цьому етапі доцільно застосовувати такі типи вправ:

Вправа 1. «Розгадай образ». Учням пропонується буквально прочитання компонентів фразеологізму та завдання: спираючись на значення окремих слів, висловити гіпотезу про переносне значення всього сполучення. Наприклад: «як рак свисне», «піймати облизня», «пекти раків». Порівняння власних здогадів із реальним значенням активізує мовне чуття та розвиває розуміння механізмів семантичного зрушення.

Вправа 2. «Культурний код». Учні отримують картку з фразеологізмом і завданням: знайти інформацію про культурну реалію, що лягла в основу образу. Наприклад, для фразеологізму «іти в козаки»

– дослідити, що означало козакування в історичному контексті; для «виносити сміття з хати» – з'ясувати, звідки походить це табу в народній традиції. Це поєднає мовну та культурологічну роботу.

Вправа 3. «Відповідність». Учням пропонуються два стовпці: у першому – фразеологізми, у другому – їхні тлумачення або синонімічні вирази. Завдання – встановити відповідність. Така вправа ефективно перевіряє розуміння значень, а також сприяє розширенню фразеологічного словника шляхом встановлення системних зв'язків між одиницями.

Другий етап – закріплення – орієнтований на багаторазове звернення до фразеологічної одиниці в різних контекстах, що забезпечує міцне запам'ятовування. На цьому етапі застосовуються:

Вправа 4. «Знайди фразеологізм». Учні читають художній або публіцистичний текст і виписують усі наявні фразеологічні одиниці, пояснюючи їхнє значення у контексті. Особлива увага звертається на фразеологізми з національним компонентом. Доцільно використовувати тексти класиків української літератури: Т.Шевченка, І.Франка, Лесі Українки, М. Коцюбинського.

Вправа 5. «Трансформація». Учням пропонується замінити виділені у тексті фразеологізми синонімічними словами або словосполученнями, а потім порівняти виразність обох варіантів. Ця вправа наочно демонструє стилістичну функцію фразеологізмів та їхні переваги над нейтральними лексичними відповідниками.

Вправа 6. «Фразеологічний диктант». Учитель зачитує тлумачення фразеологізму – учні записують саму одиницю. Або навпаки: учитель називає фразеологізм – учні формулюють його значення. Такий диктант ефективно перевіряє засвоєння матеріалу та сприяє автоматизації впізнавання фразеологічних одиниць.

Вправа 7. «Відновлення». Учням пропонується текст, у якому вилучено окремі компоненти фразеологізмів або самі фразеологізми замінено на пропуски. Завдання – відновити правильні форми. Ця вправа розвиває мовну пам'ять та відчуття цілісності фразеологічної одиниці.

Третій етап – активізація – передбачає перенесення засвоєних фразеологічних одиниць у власне мовлення учнів:

Вправа 8. «Склади речення / мікротекст». Учні самостійно складають речення або невеликі тексти (5–7 речень), використовуючи задані фразеологізми. При цьому важливо, щоб фразеологізм органічно вписувався у контекст, а не вживався механічно. Учитель звертає увагу на стилістичну доречність та правильне граматичне оформлення.

Вправа 9. «Ситуативне вживання». Учніям описується ситуація (вербально або через картинку, відеофрагмент), і вони повинні дібрати доречний фразеологізм, обгрунтувавши свій вибір. Наприклад: «Ваш товариш узявся за справу, не обдумавши її до кінця. Який фразеологізм описує таку поведінку?»

Вправа 10. «Мікродослідження». Учні самостійно добирають фразеологізми певної тематичної групи (наприклад, фразеологізми з назвами кольорів, частин тіла, явищ природи), складають мінісловничок із тлумаченнями та прикладами вживання. Такий вид роботи розвиває дослідницькі вміння та навички роботи зі словниками.

Важливою умовою ефективності системи вправ є принцип варіативності: завдання одного типу варто видозмінювати, щоб підтримувати пізнавальний інтерес учнів. Крім того, необхідно дотримуватись принципу комунікативності – всі вправи мають бути спрямовані на розвиток умінь використовувати фразеологізми у реальних або змодельованих комунікативних ситуаціях.

Отже, продумана система вправ, побудована на засадах поступового наростання складності та комунікативної спрямованості, забезпечує не лише засвоєння знань про фразеологічні одиниці, а й формування стійких умінь їх розуміння та доречного вживання в мовленні.

Творчі завдання й інтерактивні форми роботи є необхідним доповненням до системи тренувальних вправ, оскільки саме вони забезпечують особистісне ставлення учня до мовного матеріалу, розвивають уяву, емпатію та здатність до нестандартного мислення. У роботі з фразеологізмами творчий компонент є особливо важливим: фразеологічна одиниця несе образний заряд, що апелює не лише до розуму, а й до естетичного відчуття носія мови [4, с.52]. Наведемо приклади творчих завдань та вправ:

Ілюстрування фразеологізмів. Завдання намалювати або дібрати ілюстрацію до фразеологізму актуалізує його внутрішню форму – буквальный образ, що став основою переносного значення. Учні можуть створювати власні малюнки або добирати зображення в цифровому форматі, укладаючи ілюстровані словнички чи постери. Це завдання не лише поглиблює розуміння семантики, а й розвиває візуальне мислення та естетичний смак.

Написання лінгвістичних казок і мініатюр. Учніям пропонується скласти коротке оповідання або казку, у якій центральним образом є певний фразеологізм. Наприклад, казка про те, «як козак впіймав облизня» або «чому кажуть «лізти у вічі»». Такий формат спонукає

учнів осмислювати культурно-національний образ, закладений у фразеологізмі, та інтегрувати його в наратив.

Театралізація та сценки. Невеликі інсценізації, побудовані на ситуаціях, де природно вживаються певні фразеологізми, дозволяють перенести мовний матеріал у площину живої комунікації. Учні в групах розробляють короткий сценарій (3–5 реплік), у якому обов'язково звучить заданий фразеологізм, і розігрують його перед класом. Аудиторія визначає, який фразеологізм прозвучав і наскільки доречно він вжитий.

Робота у форматі «фразеологічної газети». Клас ділиться на редакційні групи, кожна з яких готує певну «рубрику»: одна – «Слово дня» (опис фразеологізму та його культурне походження), інша – «Фразеологізм у тексті» (уривок із художнього твору з коментарем), третя – «Мовна вікторина» (завдання для читачів), четверта – «Ілюстрація» (малюнок або колаж). Результатом є спільно створений продукт – «газета», яку можна оформити як цифровий або друкований матеріал.

Асоціативний колаж. Учні створюють колаж (паперовий або цифровий), у центрі якого розміщується фразеологізм, а навколо – образи, поняття, явища, які він викликає. Такий творчий формат активізує асоціативне мислення та сприяє глибшому усвідомленню культурно-символічного потенціалу фразеологічної одиниці.

Порівняння з міжмовними відповідниками. Учні пропонується знайти або пригадати фразеологізм іноземної мови (англійської, польської, французької тощо), близький за значенням до українського, і порівняти образи, що лежать в основі обох одиниць. Наприклад: укр. «зробити з мухи слона» – англ. «make a mountain out of a molehill». Таке зіставлення формує розуміння культурної унікальності та водночас виявляє універсальні риси фразеологічного мислення різних народів.

Серед інтерактивних форм роботи з фразеологічним матеріалом особливо ефективними в умовах старшої школи є такі:

Дискусія «Сучасні фразеологізми: скарб чи архаїзм?». Учні поділяються на дві групи: одна доводить, що фразеологізми є живою частиною мови і зберігають свою актуальність, інша – що в сучасному мовленні вони витісняються кліше та іншомовними запозиченнями. Дискусія формує критичне ставлення до мовних явищ і здатність аргументувати власну позицію.

Гра «Пантоміма фразеологізмів». Один учень без слів зображує фразеологізм жестами та мімікою, інші намагаються його вгадати. Ця форма роботи актуалізує «тілесний» потенціал образу, що лежить в

основі фразеологізму, та сприяє міцному запам'ятовуванню через рухово-кінестетичне переживання.

«Фразеологічний аукціон». Учні по черзі називають фразеологізми певної тематичної групи (наприклад, із назвами тварин або частин тіла). Хто останнім назве фразеологізм – «виграє аукціон». Змагальний характер підвищує мотивацію та стимулює учнів активно використовувати набуті знання.

Інтерактивна вікторина в Kahoot! або Quizlet. Цифрові платформи дозволяють провести вікторину в ігровій формі, де учні відповідають на запитання про значення, вживання або культурне походження фразеологізмів. Миттєвий зворотний зв'язок та елемент змагальності роблять такий формат дуже привабливим для старшокласників.

Творчий проєкт «Фразеологічний атлас України». Групи учнів досліджують регіональні особливості фразеологізмів (діалектні форми, місцеві образи, регіональна лексика у складі стійких сполучень) і укладають «атлас» – карту України з прив'язаними до регіонів фразеологізмами. Такий проєкт поєднує лінгвістичне, краєзнавче та культурологічне дослідження.

Важливо, щоб творчі завдання та інтерактивні форми роботи не перетворювалися на самоціль, а були органічно вписані в систему вивчення теми, підпорядковані чіткій навчальній меті та завершувалися рефлексією – усвідомленням учнями того, що нового вони дізналися про мову та культуру свого народу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Васильченко В.М. Генетичні зв'язки української обрядової фразеології з етнічною культурою. *Дивослово*. 2009. № 6. С. 37–44.
2. Венжинович Н.Ф. Фраземіка української літературної мови в контексті когнітології та лінгвокультурології : монографія. Ужгород, 2018. 462 с.
3. Словник фразеологізмів української мови / В. М. Білоноженко та ін.; відп. ред. В. О. Винник. Київ : Наукова думка, 2003. 786 с.
4. Соловець Л.О. Джерела фразеологізмів етнокультурознавчого змісту. *Українська література в загальноосвітній школі*. 2004. № 8. С. 52–56.